

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ข้อมูลที่นำมาใช้ในการศึกษาวิเคราะห์เป็นข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary data) ซึ่งได้รับความอนุเคราะห์ข้อมูลจากโครงการวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์ทางเศรษฐกิจการผลิตไผ่บนที่สูง” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปทางเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน ความรู้ความเข้าใจด้านความสำคัญและความรู้ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และการพึงพิงทรัพยากรป่าไม้ เพื่อศึกษาวิเคราะห์ปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีผลต่อการพึงพิงทรัพยากรป่าไม้ของราษฎรในพื้นที่มูลนิธิโครงการหลวง จังหวัดเชียงใหม่ โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์ถดถอยเชิงพหุ (Multiple Regression) ตามแบบจำลองโลจิต (Logit Model) โดยวิธีประมาณภาวะความน่าจะเป็นสูงสุด (Maximum Likelihood Estimate Method)

สภาพทั่วไปทางสังคมของครัวเรือน พบว่า หัวหน้าครัวเรือนมีอายุเฉลี่ย 44.25 ปี ส่วนใหญ่ไม่ได้รับการศึกษา หัวหน้าครัวเรือนส่วนใหญ่เกิดในพื้นที่ มีอาชีพทำการเกษตรกรรมเป็นหลัก ชาติพันธุ์ครัวเรือนส่วนใหญ่เป็นเผ่ากะเหรี่ยง ขณะที่สมาชิกในครัวเรือนส่วนใหญ่ยังไม่ได้รับการศึกษา ซึ่งกลุ่มที่ได้รับการศึกษาส่วนใหญ่อยู่ในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-4 ขนาดของครัวเรือนมีขนาดปานกลางโดยมีสมาชิกเฉลี่ย 5 คนต่อครัวเรือน เป็นสมาชิกวัยแรงงาน 3 คน ส่วนอาชีพหลักของครัวเรือนอยู่ในภาคเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ ขณะที่การสาธารณสุขมักจะเข้ารับการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลประจำอำเภอและสถานอนามัยตำบล เนื่องจากนโยบาย 30 บาทรักษาทุกโรคทำให้ครัวเรือนมีโอกาสนในการเข้ารับการรักษาในโรงพยาบาลมากขึ้น ขณะที่ส่วนใหญ่ครัวเรือนมีการวางแผนครอบครัวแบบชั่วคราวและบางส่วนไม่มีการวางแผนครอบครัว ซึ่งในอนาคตประชากรในพื้นที่อาจจะเพิ่มสูงขึ้นได้ ส่วนข่าวสารที่ได้รับของครัวเรือนมาจากโทรทัศน์มากที่สุด สำหรับการเป็นสมาชิกกลุ่มองค์กรส่วนใหญ่เป็นสมาชิกโครงการหลวง

สำหรับการถือครองที่ดินของครัวเรือนเฉลี่ย 4 แปลง โดยมีพื้นที่เฉลี่ย 11.81 ไร่ ซึ่งพื้นที่ถือครองส่วนใหญ่ใช้ทำการเกษตรกรรมเพื่อการเพาะปลูกพืชไร่มากที่สุด โดยเฉพาะข้าวเพื่อใช้บริโภคในครัวเรือนและมักจะเพาะปลูกปีละ 1 รอบการเพาะปลูกในช่วงฤดูฝน เนื่องจากแหล่งน้ำที่ใช้ในการเกษตรกรรมและในครัวเรือนมาจากน้ำฝนและประปาภูเขาเป็นหลัก พื้นที่ที่มีลักษณะเป็นเนินเขา

และเป็นเจ้าของพื้นที่เอง แต่กลับไม่มีเอกสารสิทธิ์ครอบครอง โดยเขตพื้นที่ถือครองเป็นเขตพื้นที่ที่โครงการหลวงจัดสรรให้และเขตอุทยาน/ป่าสงวน ขณะที่ครัวเรือนมีความต้องการขยายพื้นที่ทำกิน แต่ไม่สามารถขยายได้เนื่องจากข้อจำกัดของพื้นที่ที่รัฐจำกัดเอาไว้เพื่อกันเป็นเขตอนุรักษ์และพื้นที่ป่าไม้เพราะพื้นที่ทำกินของครัวเรือนส่วนใหญ่อยู่ติดกับเขตพื้นที่ป่าไม้จึงทำให้ไม่สามารถขยายพื้นที่ทำกินและเพาะปลูกได้

รายได้รวมของครัวเรือนเฉลี่ยต่อครัวเรือนต่อปีเท่ากับ 113,731.74 บาท โดยรายได้ส่วนใหญ่มาจากรายได้ในภาคการเกษตรกรรมเฉลี่ยต่อครัวเรือนต่อปี 82,041.70 บาท ขณะที่รายได้นอกภาคเกษตรกรรมเฉลี่ยต่อครัวเรือนต่อปี 31,690.04 บาท เมื่อพิจารณารายได้จากการเพาะปลูกของครัวเรือน พบว่า รายได้เฉลี่ยสูงสุดมาจากกลุ่มพืชผัก เนื่องจากเป็นพืชผักที่โครงการหลวงส่งเสริมและเป็นพืชผักเศรษฐกิจเมืองหนาว ส่วนรายได้จากการเลี้ยงสัตว์และเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำมาจากการเลี้ยงโคเป็นหลัก รายได้จากการรับจ้างมาจากการรับจ้างนอกภาคเกษตรกรรมเป็นหลัก ส่วนรายได้ที่เป็นเงินสดจากการเก็บหาของป่าของครัวเรือนเฉลี่ยต่อครัวเรือนต่อปีเท่ากับ 429.14 บาท สำหรับค่าใช้จ่ายรวมเฉลี่ยต่อครัวเรือนเท่ากับ 84,059.33 บาท จากรายได้และค่าใช้จ่ายของครัวเรือนจึงทำให้ครัวเรือนมีรายได้สุทธิต่อครัวเรือนต่อปีเท่ากับ 29,672.41 บาท ส่วนหนี้สินรวมของครัวเรือนเฉลี่ยต่อปีเท่ากับ 35,783.16 บาท โดยแหล่งเงินกู้หลักที่สำคัญของครัวเรือนในภาคเกษตรกรรมมาจากแหล่งเงินกู้ในระบบ ได้แก่ กองทุนหมู่บ้านและธกส. เพื่อใช้ซื้อปัจจัยการผลิตในการเพาะปลูก ส่วนหนี้สินนอกภาคการเกษตรกรรมเป็นแหล่งหนี้สินที่ครัวเรือนกู้ยืมมามากที่สุด มาจากแหล่งเงินกู้นอกระบบเป็นส่วนใหญ่ เช่น บริษัท ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน เพราะครัวเรือนไม่มีหลักทรัพย์ค้ำประกัน โดยเฉพาะเอกสารสิทธิ์ที่ทำกินที่ครัวเรือนส่วนใหญ่ไม่มี ซึ่งครัวเรือนกู้ยืมเพื่อสร้างที่อยู่อาศัย การศึกษาของบุตร และซื้อสินทรัพย์ เช่น รถปิกอัพ โทรศัพท์มือถือ เป็นต้น เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น จากสภาพบ้านเรือนที่อยู่อาศัยที่มั่นคงแข็งแรงเพิ่มขึ้น และมีการดำรงชีวิตที่สะดวกมากขึ้น ทำให้ครัวเรือนมีความเห็นว่าสภาพการดำรงชีวิตในช่วงที่ผ่านมาเป็นอยู่ดีขึ้น แต่สิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดหนี้สินแก่ครัวเรือนเพิ่มสูงขึ้น และครัวเรือนไม่คิดเปลี่ยนแปลงอาชีพเนื่องจากไม่มีทักษะความรู้ในการทำอาชีพอื่นๆ นอกเหนือจากการเพาะปลูก

ปัญหาโดยภาพรวมทางสังคมของชุมชนส่วนใหญ่ประสบปัญหาไม่มีเอกสารสิทธิ์ทำกิน ทรัพยากรน้ำขาดแคลน ปัญหาหนี้สินครัวเรือน รวมถึงปัญหารายได้ไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพ สำหรับปัญหาในการเกษตรกรรมของครัวเรือนส่วนใหญ่ประสบปัญหาเกี่ยวกับราคาพืชผลตกต่ำ ราคาปัจจัยการผลิตแพงขึ้น และการขาดแคลนแหล่งน้ำในการเกษตรกรรม ในส่วนของความ

ต้องการความช่วยเหลือจากภาครัฐต้องการให้ช่วยเหลือในเรื่องของการพัฒนาสาธารณูปโภค การประกันราคาพืชผล และการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรกรรม

การรับรู้ประโยชน์ที่ได้รับจากป่าไม้และสัตว์ป่า ส่วนใหญ่เห็นว่าป่าไม้มีประโยชน์ช่วยทำให้อากาศชุ่มชื้นและฝนตกต้องตามฤดูกาล อีกทั้งเป็นแหล่งอาหารและให้ไม้เพื่อใช้ประโยชน์ต่างๆ ส่วนสัตว์ป่ามีประโยชน์ในการรักษาความสมดุลทางธรรมชาติและเป็นอาหารแก่ครัวเรือน ขณะที่ครัวเรือนส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ น้ำและดิน นอกจากนี้ชุมชนของครัวเรือนส่วนใหญ่มีป่าชุมชน โดยในชุมชนมีมาตรการและกฎการเข้าไปใช้ประโยชน์ การดูแลรักษาและกำหนดเขตที่ดินทำกินและเขตป่าชัดเจน

สำหรับความรู้ความเข้าใจด้านความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้และความรู้ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พบว่า ครัวเรือนมีความรู้ความเข้าใจด้านความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้อยู่ในระดับสูง แต่ครัวเรือนยังมีความเข้าใจในเรื่องการเผาป่าเพื่อการเกษตรกรรมว่าเป็นสิ่งที่ดี และความรู้ความเข้าใจในการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชที่ยังไม่ดีเพียงพอ สำหรับความรู้ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่มีความรู้ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในระดับที่สูงเช่นกัน แต่ความคิดเห็นเรื่องการนำป่าเสื่อมโทรมมาเป็นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยยังมีสูงซึ่งเป็นความเข้าใจที่ผิด

การพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ของราษฎรในพื้นที่กว่าร้อยละ 72.03 มีการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้จากการเก็บหา โดยครัวเรือนส่วนใหญ่อยู่ใกล้กับพื้นที่ป่าไม้ การพึ่งพิงของป่าจากการซื้อหามีมูลค่าเฉลี่ยต่อครัวเรือนต่อปี เท่ากับ 858.12 บาท โดยมีการซื้อหาเห็ดมาใช้ประโยชน์มากที่สุด ในส่วนของการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ที่เก็บหา มีการเก็บหาหน่อไม้ป่ามากที่สุด โดยมีมูลค่ารวมของการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้จากการเก็บหาเฉลี่ยต่อครัวเรือนเท่ากับ 1,879.30 บาท คิดเป็นสัดส่วนของมูลค่าในการใช้ประโยชน์ในครัวเรือนมากที่สุดร้อยละ 77.17 และเพื่อการค้าร้อยละ 22.83 โดยมูลค่าของการใช้ประโยชน์รวมสูงสุด ได้แก่ เห็ดป่า สำหรับมูลค่ารวมเฉลี่ยต่อครัวเรือน พบว่า ของป่าชนิดอื่นๆ อันได้แก่ หวายและเถาวัลย์ มีมูลค่ารวมเฉลี่ยต่อครัวเรือนรวมสูงสุด เมื่อพิจารณาสัดส่วนของมูลค่าในการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ พบว่า ครัวเรือนมีสัดส่วนของมูลค่าการใช้ประโยชน์ในครัวเรือนจากไม้พื้นและสัตว์ป่ามากที่สุด ส่วนสัดส่วนของมูลค่าเพื่อการค้าสูงสุดมาจากของป่าชนิดอื่นๆ อันได้แก่ หวายและเถาวัลย์ ขณะที่ระดับการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ของครัวเรือนตัวอย่าง พบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่มีการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ระดับน้อย และระดับการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ในภาพรวมของครัวเรือนอยู่ในระดับน้อยเช่นกัน

ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ของราษฎรในเขตพื้นที่มูลนิธิโครงการหลวง จังหวัดเชียงใหม่โดยการวิเคราะห์ด้วยวิธีการใช้แบบจำลองโลจิต (Logit Model) พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ คือ อาชีพหลักของครัวเรือน จำนวนสมาชิกในครัวเรือน ระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน รายได้สุทธิของครัวเรือน หนี้สินของครัวเรือน และการเข้าเป็นสมาชิกโครงการหลวง เป็นปัจจัยที่มีนัยสำคัญทางสถิติต่อการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งพบว่า ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ในทิศทางเดียวกับการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ ได้แก่ อาชีพหลักของครัวเรือน จำนวนสมาชิกในครัวเรือน และหนี้สินของครัวเรือน ขณะที่การศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน รายได้สุทธิของครัวเรือน และการเข้าเป็นสมาชิกโครงการหลวง เป็นปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ในทิศทางตรงข้ามกับการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้

สำหรับความน่าจะเป็นของการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ทั้ง 4 กรณี โดยใช้ค่าเฉลี่ยในตัวแปรเชิงปริมาณ พบว่า ครัวเรือนที่มีอาชีพหลักในภาคเกษตรกรรมและไม่ได้เป็นสมาชิกโครงการหลวง จะมีโอกาสในการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้สูงสุดร้อยละ 99.79 สำหรับค่าผลกระทบส่วนเพิ่ม (Marginal Effect) ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของปัจจัย พบว่า ปัจจัยที่ผลกระทบส่วนเพิ่มที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยที่มากที่สุดคือ การเข้าเป็นสมาชิกโครงการหลวง และเกิดจากการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยที่น้อยที่สุด คือ รายได้สุทธิของครัวเรือน เมื่อวิเคราะห์ความน่าจะเป็นที่จะเกิดขึ้นของโอกาสในการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้จากค่าของตัวแปรอิสระที่มีผลทำให้มีการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้สูงสุดและต่ำสุด พบว่า ครัวเรือนมีโอกาสนในการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้มากที่สุด (P_{max}) ร้อยละ 100 และมีโอกาสนในการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ต่ำสุด (P_{min}) ร้อยละ 0.06

ข้อเสนอแนะ

1. จากการศึกษาพบว่าราษฎรส่วนใหญ่มีอาชีพทางการเกษตรกรรมเป็นหลัก ทำให้รายได้หลักของครัวเรือนมาจากผลผลิตทางการเกษตร เนื่องจากปัจจุบันการเปิดเขตการค้าเสรี (FTA) ระหว่างประเทศไทยกับประเทศต่างๆ เช่น จีน ออสเตรเลีย ทำให้มีไม้ผลและพืชผักเมืองหนาวเข้ามาจำหน่ายโดยมีราคาที่ถูกลงกว่าทำให้ราษฎรที่เพาะปลูกไม่สามารถจำหน่ายได้ในราคาที่คุ้มค่างกับการลงทุน จึงเป็นปัญหาทางการเกษตรที่ครัวเรือนประสบปัญหามากที่สุด ดังนั้นรัฐหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรช่วยเหลือแก้ไขปัญหา เช่น การประกันราคาผลผลิต การจัดตลาดรองรับผลผลิต หรือการสนับสนุนให้เกิดกลุ่มสหกรณ์การเกษตร เพื่อรวมกลุ่มในการต่อรองราคาในการจำหน่ายผลผลิตและต่อรองราคาปัจจัยการผลิตที่ใช้เพาะปลูกให้มีราคาถูกลง อีกทั้งให้ครัวเรือนมีการปลูกพืชหลายชนิดร่วมกันในพื้นที่เดียวกัน เป็นการเพิ่มผลผลิตต่อหน่วยพื้นที่และลดความเสี่ยงด้าน

ความไม่แน่นอนของผลผลิตและราคา เพื่อให้ครัวเรือนมีรายได้จากการทำเกษตรเพิ่มขึ้น ซึ่งจะมีผลต่อการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ของราษฎรลดลง

2. จากการศึกษาพบว่าหนี้สินมีผลต่อการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ของครัวเรือน จึงควรส่งเสริมให้ราษฎรมีรายได้จากนอกภาคการเกษตรกรรม เพื่อให้ราษฎรมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เป็นการลดการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ โดยอาจส่งเสริมงานอาชีพหัตถกรรม งานฝีมือ และอาชีพเสริมอื่นๆ เพิ่มขึ้นในช่วงว่างเว้นจากการทำเกษตร ซึ่งสามารถลดปัญหาภาวะหนี้สินและเมื่อมีความเป็นอยู่ดีขึ้นมีรายได้มากขึ้นความต้องการในการนำเอาทรัพยากรป่าไม้มากขายแลกเงินหรือใช้ประโยชน์ก็จะลดน้อยลง ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ยังคงอยู่อย่างยั่งยืน นอกจากนี้ควรจะมีการปรับปรุงด้านบริการสินเชื่อที่คิดอัตราดอกเบี้ยต่ำ และระยะเวลาในการใช้คืนที่ยาวพอที่ครัวเรือนสามารถนำเงินมาใช้หนี้ได้

3. จากการศึกษาพบว่าจำนวนสมาชิกของครัวเรือนมีผลต่อการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ เพื่อให้เกิดความสมดุลของทรัพยากรป่าไม้และการขยายตัวของประชากรที่เพิ่มสูงขึ้นในอนาคต หน่วยงานของรัฐหรือที่เกี่ยวข้องกับการสาธารณสุข ควรได้มีการแนะนำให้ราษฎรในพื้นที่ที่มีความรู้ความเข้าใจและความจำเป็นในการคุมกำเนิด

4. จากการศึกษาพบว่าการเข้าเป็นสมาชิกโครงการหลวงมีผลต่อการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ ดังนั้นมูลนิธิโครงการหลวงซึ่งเป็นหน่วยงานที่ใกล้ชิดกับราษฎรในพื้นที่มากที่สุด ควรส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจที่สำคัญให้กับสมาชิก เพื่อให้สมาชิกมีรายได้เพิ่มขึ้น อีกทั้งควรส่งเสริมและสนับสนุนให้ครอบคลุมแก่ราษฎรอย่างทั่วถึงในการเข้าเป็นสมาชิก อันจะช่วยส่งผลต่อการลดการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้อีกทางหนึ่ง

5. จากการศึกษาพบว่าการศึกษามีผลต่อการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ ดังนั้นหากได้มีการสนับสนุนและช่วยเหลือในเรื่องการศึกษาแก่ราษฎรในพื้นที่ เช่น การจัดตั้งโรงเรียนให้ครอบคลุมทุกพื้นที่ หรือการให้ทุนสนับสนุนเพื่อให้ได้รับการศึกษาในระดับที่สูงขึ้นแล้ว ย่อมส่งผลทำให้ราษฎรในพื้นที่มีโอกาสในการประกอบอาชีพได้หลากหลายและทำให้มีรายได้เพิ่มสูงขึ้น ซึ่งจะส่งผลต่อการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ที่ลดน้อยลงของครัวเรือน อีกทั้งยังเป็นการพัฒนาทรัพยากรบุคคลเพื่อกลับมาช่วยพัฒนาพื้นที่ของตนเองได้อีกทางหนึ่ง

6. จากการศึกษาพบว่าราษฎรส่วนใหญ่ยังคงมีการเก็บหาของป่าไปใช้ในชีวิตประจำวันกว่าร้อยละ 72 ของประชากรกลุ่มตัวอย่าง และแต่ละเผ่าพันธุ์ต่างมีการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้แทบทั้งสิ้น ขณะที่มูลค่าจากการเก็บหาของป่ามาใช้ประโยชน์เฉลี่ยต่อครัวเรือนสูงกว่าเพื่อการค้า ดังนั้นจึงควรส่งเสริมให้มีการปลูกไม้หรือของป่าที่สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างอเนกประสงค์ ทั้งเป็นพืชอาหารและไม้ฟืน ตามหัวไร่ปลายนาเพื่อเป็นการลดการเข้าไปเก็บหาของป่าในพื้นที่ป่าไม้ได้อีกทางหนึ่ง

7. จากการศึกษาพบว่า การเก็บหาของป่าของครัวเรือนเพื่อการค้าที่มีมูลค่าสูงที่สุดมาจากการเก็บหาของป่าในกลุ่มเถาวัลย์และหวาย ดังนั้นจึงอาจส่งเสริมให้มีการปลูกเป็นพืชเศรษฐกิจเพื่อสร้างรายได้ให้แก่ครัวเรือนเพื่อเป็นการลดการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ อีกทั้งอาจจำเป็นต้องมีการดูแลการเก็บหาของป่าในกลุ่มนี้เนื่องจากเป็นของป่าที่สร้างรายได้แก่ครัวเรือนอาจจะต้องการดูแลรักษาเพื่อไม่ให้ส่งผลกระทบต่อพืชกลุ่มดังกล่าวในป่าด้วย

8. แหล่งน้ำที่ใช้ในการเกษตรกรรมส่วนใหญ่ของครัวเรือนอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก ดังนั้นรัฐหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรเข้าไปช่วยเหลือให้กับราษฎร อาทิเช่น การทำระบบชลประทาน หรือขุดสระเพื่อให้ราษฎรเหล่านี้มีแหล่งน้ำที่ใช้ในการเกษตรเพียงพอ สามารถเพาะปลูกและเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตรได้อย่างเต็มที่ อีกทั้งควรมีการแนะนำและสนับสนุนทางวิชาการ โดยเฉพาะวิธีการกำจัดโรคและแมลง รวมถึงการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชที่ถูกต้องเพื่อเป็นการป้องกันและอนุรักษ์ทรัพยากรดิน น้ำ และป่าไม้ได้อีกทางหนึ่งด้วย

ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับกำลังการผลิตของป่า และความเป็นไปได้ในการควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ เพื่อประเมินถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากการใช้ประโยชน์หรือการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ของราษฎรซึ่งเป็นชาวเขาเผ่าต่างๆ ในอันที่จะได้นำข้อมูลมาใช้ในการวางแผนจัดการเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ให้เกิดความยั่งยืนต่อไป

2. ควรมีการศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับตัวแปรที่คาดว่ามีผลต่อการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ เช่น การเป็นสมาชิกองค์กรอื่นที่นอกเหนือจากการเป็นสมาชิกโครงการหลวง จำนวนครั้งที่เข้าไปเก็บหาของป่า จำนวนสมาชิกของครัวเรือนที่เก็บหาของป่า มูลค่าที่ได้รับจากการปลูกของป่าของครัวเรือน รวมถึงมูลค่าจากการซื้อหาของป่าของครัวเรือน เป็นต้น อีกทั้งตัวแปรที่ใช้ใน

การศึกษาควรเป็นตัวแปรเชิงปริมาณให้มากขึ้น เพื่อให้การศึกษาถึงปัจจัยที่มีผลต่อการพึงพิงทรัพยากรป่าไม้มีความเหมาะสมและแม่นยำมากขึ้นกว่าการใช้ตัวแปรหุ่น

3. การศึกษาครั้งต่อไปควรที่จะศึกษาถึงปัจจัยที่มีผลต่อระดับการพึงพิงทรัพยากรป่าไม้ระหว่าง กลุ่มที่มีการพึงพิงทรัพยากรป่าไม้จากการเก็บหาของป่าระดับน้อย กลุ่มที่มีการพึงพิงทรัพยากรป่าไม้จากการเก็บหาของป่าระดับปานกลาง และกลุ่มที่มีการพึงพิงทรัพยากรป่าไม้จากการเก็บหาของป่าระดับสูง เพื่อให้เห็นถึงปัจจัยที่มีผลต่อการพึงพิงทรัพยากรป่าไม้ในแต่ละกลุ่มได้อย่างถูกต้องมากยิ่งขึ้น